

## 6. ČTENÁŘI REAGUJÍ NA ROUSSEAU: VYTVÁŘENÍ ROMANTICKÉ CITOVOSTI

Když se filozofové vydali dobýt svět tak, že jej zmapovali, závisel jejich úspěch na tom, zda dokáží vtisknout svůj obraz světa do myslí svých čtenářů. Ale jak se to mělo stát? Co to vlastně byla četba ve Francii 18. století? Čtení stále zůstává zahaleno tajemstvím, přestože se mu věnujeme každý den. Tato zkušenost je tak známá, že se zdá dokonale pochopitelná. Ale pokud ji můžeme skutečně pochopit, pokud můžeme pochopit, jak se vlastně konstruuje význam z malých obrázků vytištěných na papíře, znamená to, že můžeme začít pronikat do hluboké záhady toho, jak se lidé orientují ve světě symbolů, utkaných kolem nich jejich kulturou. A dokonce i tehdy nemůžeme předpokládat, že víme, jak jiní lidé v jiných dobách a místech četli. Neboť dějiny nebo antropologie čtení nás donutí postavit se tváří v tvář jinakosti cizích *mentalit*.<sup>1)</sup> To dobře ilustrují pohřební rituály na Bali, v nichž četba hraje významnou roli.

Když obyvatelé Bali připravují tělo zesnulého k pohřbu, čtou si navzájem příběhy, obvykle z antologií nejznámějších místních povídek. Čtou bez přestávky, čtyřicet hodin denně, celkem dva nebo tři dny. Ne proto, že by potřebovali rozptýlení, ale ze strachu z démonů. V nejspíše době bezprostředně po smrti by se démoni mohli zmocnit duší, ale příběhy je udržují v uctivé vzdálenosti. Tak jako čínské krabičky, v nichž se skrývají další krabičky stále menší a menší, nebo jako anglické živé ploty tyto balijské příběhy obsahují příhody skryté v jiných příhodách, takže když vstoupíte do jedné, narazíte na druhou. Přecházíte od zápletky k zápletky, kdykoli zabočíte za roh, až nakonec dospějete k jádru prostoru vyprávění. Toto jádro má ve vztahu k příběhu stejné postavení, jaké zaujímá mrtvé tělo ve vnitřním dvoru domácnosti. Démoni sem nemohou proniknout, protože neumí zahrnout za roh. Bezmocně buší hlavami do labyrintu příběhů vybudovaného předčitateli. Četbou se tak vytváří jakýsi obranný val obklopující balijský rituál. Staví se zeď ze slov, a ta účinkuje stejně jako zvuková clona rozhlasového vysílání. Nebaví, nevzdělává, nevychová ani nepomáhá ukrátit čas; překrývání příběhů a kakofonie slov ochraňují duše.<sup>2)</sup>

Jistě, na Západě četba možná nikdy nebyla tak exotickou činností, přestože užití Bible – ke skládání přísah, konfirmacím a dalším obřadům – by možná udivilo i Balijsce. Ale příklad z Bali ukazuje důležitou věc: nic nemůže více znesnadnit snahy zachytit zkušenost s četbou v minulosti než předpoklad, že lidé vždy četli tak, jak čteme my dnes. Dějiny četby, pokud kdy budou napsány, zmapují cizí prvky v tom, jak lidé vnímali svůj svět. Protože čtení, na rozdíl od tesařství nebo vyšívání, není jen zručnost – je to aktivní utváření významu v rámci systému komunikace. Pochopit, jak Francouzi v 18. století četli knihy, znamená pochopit, jak mysleli, tedy ti z nich, kteří se mohli zapojit do přenosu myšlenek prostřednictvím tištěných symbolů.

Tento úkol se zdá být nemožný, protože se nemůžeme podívat čtenářům přes rameno a vyzpovídat je tak, jako to dělají s dnešními čtenáři psychologové. Můžeme se jen prohrabávat tím, co z jejich zkušenosti zbylo v knihovnách a archivech, a i tak se sotva dostaneme dál než k retrospektivnímu svědectví několika velkých mužů o několika velkých knihách – k Rousseauovým vzpomínkám na to, jak četl Plutarcha, a ke Stendhalovým, jak četl Rousseaua. Ale jeden svazek dokumentů – jediný svého druhu ze všech, které se dochovaly ve francouzských a švýcarských archivech, nebo jakýchkoli jiných, pokud je mi známo – umožňuje sledovat četbu průměrného měšťana během jeho průměrného života v provinčním francouzském městě během dvou dekád předcházejících Francouzské revoluci.

\* \* \*

Rád bych tento svazek představil, se všemi oprávněnými výhradami vůči jeho reprezentativnosti nebo vůči snaze najít v době starého režimu jakéhokoli „typického“ Francouze. Dokumenty pocházejí z archivu Neuchâtelské typografické společnosti (Société Typographique de Neuchâtel), která byla v předrevoluční době významným vydavatelstvím francouzských knih. Týkají se Jeana Ransona, obchodníka z La Rochelle.<sup>3)</sup> V roce 1774, když si začal dopisovat s Neuchâtelskou typografickou společností, mu bylo sedmadvacet let. Po smrti svého otce převzal rodinný obchod s hedvábím a spolu se svou matkou žil v samém srdci protestantské komunity v La Rochelle. Ransonové si vedli dobře, přestože ne tak dobře jako rodiny zapojené do atlantického obchodu. Jean zdědil po otci 20 000 livrů. Když se v roce 1777 oženil, přinesla mu manželka věnem dalších 10 000. A po její smrti získal v roce 1788

druhým sňatkem obdobnou sumu (8 000 livrů a roční rentu z kapitálu 2 000 livrů). V této době již jeho vlastní majetek, bez vyženěných obnosů, dosahoval 66 000 livrů, což byla slušný sumička, zejména vezmeme-li v úvahu, že místní obchod citelně poškodila válka za americkou nezávislost.<sup>4)</sup> Úměrně tomu, jak jeho obchod vzkvétal, zaujímal Ranson stále významnější místo ve městě i v církvi. Byl úředníkem místní mincovny (*lieutenant du prévôt de la Monnaie*) a hlavou protestantského špitálu, který v roce 1765 založil jeho otec. V době revoluce pak dohlížel na pomoc chudým jako prezident *Bureau de bienfaisance* a mimo to zasedal po skončení doby teroru v městské radě a v radě dohlížející na vězení (*Conseil des prisons*).

Ransonovo postavení v samém jádru obchodnické oligarchie v La Rochelle se dobře projevilo v jeho svatební smlouvě z roku 1777. Smlouvu podepsalo sedmašedesát svědků; až na tři všichni uvedli, že jsou „obchodníci“ (*négociants*). Mezi nimi byl bývalý starosta, předseda Obchodní komory (*Chambre de commerce*), dva předchozí předsedové této komory a výkvět rochellských obchodnických rodin, Raboteauové, Seignettové, Belinové, Jarnakové, Robertsové a samozřejmě Ransonové. Všichni ženichovi mužští příbuzní podepsali smlouvu jako *négociants*, stejně tak příbuzní jeho nevěsty Madeleine Raboteauové, což nebylo nic překvapivého, protože byla jeho druhou sestřenicí.

Ransonovy dopisy do Neuchâtelu potvrzují dojem navozený dokumenty z La Rochelle. Naznačují, že se jednalo o muže vážného, zodpovědného, pracovitého, střízlivého a bohatého – obrázek měšťana z provincie. A především to byl protestant. Tak jako ostatní přívrženci kalvinismu ve Francii i Ransonovi rodiče se formálně přihlásili ke katolictví, aby zajistili pro své děti budoucnost, protože stát oficiálně přítomnost protestantů na svém území neuznával, jakkoli jim od roku 1755 bylo povoleno pořádat v La Rochelle bohoslužby. Ve snaze zajistit mu dobré kalvínské vzdělání otec Ransona poslal do *collège* v Neuchâtelu, kde se jeho učitelem stal Frédéric-Samuel Ostervald, vzdělaný příslušník neuchâtelské smetánky. A právě Ostervald o několik let později založil Neuchâtelskou typografickou společnost. Žák si k učiteli vytvořil úzký vztah a poté, co se vrátil do La Rochelle, s ním udržoval kontakt alespoň prostřednictvím dopisů. Když se Ostervald pustil do vydávání knih, Ranson je od něho kupoval. Kupoval jich mnoho, protože byl nadšeným čtenářem, a Neuchâtelská typografická společnost, která vedle vydávání knih s nimi i obchodovala, mu dokázala sehnat téměř vše, oč

projevil zájem. Na rozdíl od korespondence Neuchâtelské typografické společnosti s dalšími odběrateli, většinou knihkupci, si Ranson nejen objednával knihy, ale také se svěřoval se svými literárními zájmy a s novinkami ze svého soukromí. Proto se jeho složka – sedmačtyřicet dopisů, nepatrná položka mezi 50 000 dokumenty uloženými v archivu Neuchâtelské typografické společnosti – výrazně odlišuje od běžné obchodní korespondence. Nabízí unikátní svědectví čtenáře, jenž četbou prokládal své každodenní záležitosti v tichém koutě odlehle provincie.

Pokud se chceme tímto svazkem podrobně zabývat, první otázka musí znít: Co Ranson četl? Nemůžeme rekonstruovat jeho knihovnu, protože vlastnil mnoho knih, které si od Neuchâtelské typografické společnosti neobjednal. Některé dostal od členů rodiny, jiné mu prodal Guillaume Pavie, jeho oblíbený knihkupec v La Rochelle. Ale jeho korespondence s Neuchâtelskou typografickou společností, od níž si během jedenácti let objednal celkem devětapadesát knižních titulů, poskytuje dostatek informací, abychom si mohli udělat obecnou představu o jeho čtenářském vkusu a zvycích. Objednávky se dají rozdělit do následujících kategorií (pro přesné bibliografické údaje srov. příloha této kapitoly):

#### I. Náboženství (12 titulů)

Bible svatá, zbožné knihy

*La Sainte Bible*

*Psaumes du David*

*Abrégé du catechisme d'Ostervald*

*Recueil de prières*, Roques

*Nourriture de l'âme*, Ostervald

*Morale évangélique*, Bertrand

*Dévotions chrétiennes*

Kázání

*Année évangélique*, Durand

*Sermons sur les dogmas*, Chaillet

*Sermons*, Bertrand

*Sermons*, Perdriau

*Sermons*, Romilly

#### II. Dějiny, cestopisy, geografie (4 tituly)

*Histoire philosophique*, Raynal

*Voyage en Sicile et à Malta*, Brydone

*Voyage dans la Suisse*, Sinner

*Description des montagnes de Neuchâtel*, Ostervald

## III. Krásná literatura

## Sebrané spisy

Molière

La Harpe

Crébillon père

Piron

Rousseau (1775)

Rousseau (1782)

*Oeuvres posthumes de Rousseau*

## Romány

*Histoire de François Wills*, Pratt*Le Paysan perversi*, Restif de la Bretonne*Adèle et Théodore*, Madame de Genlis*Don Quichotte*, Cervantes

## Další

*Théâtre de société*, Madame de Genlis*L'An 2440*, Mercier*Mon bonnet de nuit*, Mercier

## IV. Lékařství (2 tituly)

*Soins por la conservation des dents*, Bourdet*Avis contenant une remède contre la rage*

## V. Dětské knihy, pedagogika (18 titulů)

## Zábavné

*Théâtre d'éducation*, Madame de Genlis*Nouveaux Contes morux*, Madame Leprince de Beaumont*Magasin des enfants*, Madame Leprince de Beaumont*L'Ami des enfants*, Berquin*Fables de La Fontaine**Les Hochets moreaux*, Monget*Les Jeux d'enfants*, Feutry*Lectures por les enfants**Conversations d'Emilie*, Madame d'Epinay*Entretiens, drames et contes moreaux*, Madame de Lafite

## Vzdělávání

*Annales de la vertu*, Madame de Genlis*Cours de géographie élémentaire*, Ostervald*Les Vrais Principes de la lecture*, Viard*Abrégé de l'histoire Universelle*, Lacroze

## Pedagogika, morální výchova

*Legs d'un père à ses filles*, Gregory*Dissertation sur l'éducation physique*, Ballexserd*Education morale*, Compartet

*Instructions d'un père à ses enfants*, Trembley

VI. Další (9 titulů)

*Encyclopédie*, Diderot a d'Alembert

*Le Socrate rustique*, Hirzel

*Le Messenger boiteux*

*Relation des derniers jours de J.-J. Rousseau*, Le Bègue de Presles

*Discours sur l'économie politique*, Rousseau

*Lettres de Haller contre Voltaire*

*Tableau de Paris*, Mercier

*Portraits des rois de France*, Mercier

Tyto kategorie odpovídají členění v katalogích knihoven v 18. století, ale opomíjejí velkou část dobové literatury. Ranson si neobjednával ani díla klasických autorů, ani právníké spisy, nic o přírodních vědách, s výjimkou všeobecných knih o léčení. Jistě, mohl získávat knihy z jiných zdrojů i tehdy, pokud je mohl získat od Neuchâtelské typografické společnosti. Ale jeho hlavní zájmy se omezovaly na následující témata:

*Dětská literatura a pedagogika* je největším překvapením ve složce. Přestože díla z těchto oborů nezabírala mnoho místa v těch (samozřejmě jen několika málo) knihovnách 18. století, které byly popsány historiky,<sup>5)</sup> představují téměř třetinu knih objednaných Ransonem od Neuchâtelské typografické společnosti. To může naznačovat zájem o vzdělání jeho vlastních dětí, ale byly zde i jiné důvody, jak uvidíme.

*Náboženství*. Ransonovy dopisy naznačují, že byl zbožným protestantem, a objednávané knihy odhalují podobu jeho zbožnosti. Nezajímal se o teologii, ale chtěl Písmo svaté – novou protestantskou edici Bible a žalmů – a zejména kázání. Stále znovu ve svých dopisech žádal „dobrá nová kázání; Francie po nich již dlouho hladoví“.<sup>6)</sup> Dával přednost moralizování švýcarských a nizozemských kněží, která občas připomínala náboženství Rousseauova savojského duchovního.

*Dějiny, cestopisy a obecně naučné knihy*. Ransonovi jeho zbožnost nezabránila v objednávce *Encyklopedie* nebo podobně vyhlášené, encyklopedicky pojaté *Filozofické a politické historie evropských kolonií a obchodu v obou Indiích* (*Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*) od abbého Raynala. Cestopisy a historické práce, tak oblíbené v knihovnách 18. století, se často stávaly plátnem, na něž osvícenští autoři promítali své kritiky soudobé společnosti. Ranson si dokonce koupil dvě zakázané knihy, otevřeně kritické:

Mercierův *Obraz Paříže (Tableau de Paris)* a Bachaumontovy *Tajné paměti ve službách historie republiky učenců (Mémoires secrets por servir à l'histoire de la république des lettres)*. Ale zároveň opominul jiná, peprnější a radikálnější díla z katalogu Neuchâtelské typografické společnosti a místo toho se zaměřoval na sentimentální a moralizující knihy, v době prérómantismu stále oblíbenější.

*Krásná literatura.* Přestože si Ranson objednal i nějaké klasiky 17. století (Molièra, Cervantese), dával přednost současným autorům, jako byla Madame de Genlis, Mercier a Restif de la Bretonne. Největší část jeho knihovny zabíral a i v jeho dopisech se nejčastěji objevoval Rousseau, „přítel Jean-Jacques“, jak jej Ranson nazýval, přestože osobně se s ním nikdy nesetkal a znal jej jen prostřednictvím jeho tiskem vydaných děl. Ranson horlivě četl vše, co od Rousseaua mohl sehnat. Objednal si dvě vydání sebraných spisů a dvanáctisvazkové spisy posmrtné. První verze sebraných spisů, vydaná Samuelen Fauchem z Neuchâtelu v roce 1775, byla tím nejlepším, co mohl Ranson získat za Rousseauova života, ale obsahovala jen jedenáct svazků osmerkového formátu. Druhé sebrané spisy, vydané Ženevskou typografickou společností (Société typographique de Genève) roku 1782, zahrnovaly jedenatřicet svazků včetně mnohých dosud nevydaných děl. Ranson si je objednal nesvázané, v sešitech, „abych měl plný užitek z tohoto díla, jakmile dorazí, a nemusel čekat na vazače, který je velmi nedbalý“.?) Byl stejně hladový po zprávách o spisovateli jako po jeho knihách. „Děkuji vám, pane,“ napsal Ostervaldovi v roce 1775, „že jste byl tak laskav a informoval mě o *l'Ami Jean-Jacques*. Vždy jsem nesmírně potěšen, když mi o něm něco sdělíte.“<sup>8)</sup> Ranson byl dokonalým rousseauovským čtenářem. Ale jak četl?

\* \* \*

Přejít od otázky *co* Ranson četl k pátrání po tom, *jak* četl, je nesmírně obtížné. Můžeme postupovat nepřímou a položit další předběžnou otázku: Jak Ranson viděl knihu, když ji vzal do ruky? Knihy jako fyzické objekty se v 18. století lišily od knih dnešních a jejich čtenáři je vnímali jinak.

Ransonův pohled se odráží v jeho korespondenci s Neuchâtelskou typografickou společností, neboť zmiňuje i fyzický vzhled knih. Například před tím, než nechal vytisknout nové vydání Bible, se jej Ostervald tázal, jaký formát by byl v La Rochelle nejprijatelnější; Ranson se

poradil se svými přáteli a odpověděl: „Všichni se vyjádřili ve prospěch foliového formátu. Je vznešenější a působivější v očích mnoha z těch, pro něž je tato posvátná kniha určena.“<sup>9)</sup> Když se Ranson vyjadřoval k návrhu vydat znovu *Kurz základní geografie* (*Cours de géographie élémentaire*), projevoval velký zájem o typografické záležitosti: „Doufám, že bude tentokrát použito pěknější sazby a lepšího papíru než u třetího vydání, které je v těchto směrech hluboko pod druhým vydáním, vytištěným v Bernu.“<sup>10)</sup> Zvlášť se staral o materiál, z něž byly knihy vyrobeny: „Tak pěkný papír, jaký jen může být,“ požadoval ve svých objednávkách.<sup>11)</sup> A zdůrazňoval, jak je důležitý soulad papíru, tisku a vazby. Ostervald jej například požádal o vyjádření k několika knihám, které Neuchâtelská typografická společnost získala od zbankrotovaného překupníka z La Rochelle, a Ranson napsal: „Jak jste mohli utratit tři livry a patnáct sous za svázání knih vytištěných tak špatně na tak nekvalitním papíře, který prodáváte za patnáct sous za arch? Možná bych našel někoho, kdo by si vzal ty v basanu [relativně laciná vazba z ovčí kůže], ale u ostatních mám malou naději.“<sup>12)</sup>

Takové názory byly v 18. století běžné. Zákazníci si často Neuchâtelské typografické společnosti stěžovali na ledabylý tisk a knihkupci se zase obávali, že určitá sazba nebo typ papíru činí knihu neprodejnou. Když například Neuchâtelská typografická společnost nabídla *Systém přírody* (*Système de la nature*) Paviemu, Ransonovu knihkupci v La Rochelle, jeho odpověď jasně ukázala, že vzhled knihy byl téměř stejně důležitý jako její obsah: „Vím o čtyřech vydáních *Système de la nature*. První je z Holandska, báječné vydání. Druhé a třetí jsou vcelku srovnatelná. Čtvrté, k němuž jsem obdržel vzorový arch, je odpudivé jak co do tisku, který je plný chyb, tak vzhledem k ohavnému papíru. Nedal bych za ně ani třicet sous. Pokud se to, co nabízíte, podobá čtvrtému vydání, nemusíte se obtěžovat s posíláním. Můžete to snadno zjistit z příloženého vzorku. Ale protože píšete o krásném vydání, předpokládám, že se jedná o jedno z předchozích tří. V tom případě mi můžete poslat deset výtisků, ať už v podobě archů nebo sešitů.“<sup>13)</sup>

Význam přisuzovaný vzhledu knihy se dnes, kdy knihy jsou masově produkovány pro masového čtenáře, v podstatě vytratil. Ale v 18. století se knihy vyráběly ručně. Každý arch se tiskl zvlášť, velmi pracně, a lišil se od jiných archů téhož výtisku. Každé písmeno, slovo a řádek se sestavovaly způsobem, který sazeči umožňoval projevit svou individualitu. Knihy byly také osobnostmi, každá kopie měla svůj vlastní charakter.

Čtenář v době starého režimu knihy pozorně zkoumal, protože pro něj byla stejně důležitá látka jako podstata. Osahával listy a odhadoval váhu papíru, jeho průsvitnost a pružnost (existoval celý slovník popisující estetické vlastnosti papíru, jehož cena představovala až do 19. století nejméně polovinu ceny knihy). Prohlížel si tisk, rozestupy mezi písmeny, kontroloval rejstřík, posuzoval rozvržení stran a rovnoměrnost sazby. Zkoumal knihu asi tak, jak se dnes věnujeme sklenici vína; díval se *na* písmena na papíře, nepřelétával je jen, aby z nich získal jejich význam. Teprve když se s knihou cele seznámil, ve všech aspektech její fyzické podoby, pustil se do čtení.

To nás přivádí zpět k výchozí otázce: jak Ranson četl? Odpověď se pořád zdát být vzdálená, ale můžeme se vydat další cestou a snažit se zjistit, jak bylo v 18. století čtení chápáno a vyučováno ve školách a prezentováno v učebnicích. Ranson naštěstí ve svých dopisech zmínil svou nejoblíbenější učebnici. Objednal několik výtisků pro rodinu a přátele. Její název ukazuje, že měla nejen vyučovat způsoby, jak zvládnout tištěné slovo, ale i jak chápat svět: *Skutečné základy čtení, pravopisu a francouzské výslovnosti, následované malým pojednáním o interpunkci, počátcích gramatiky a francouzské prozodii, a různými ukázkami, nabízejícími jednoduché a snadné vhledy do všech odvětví vědění*, od Nicolase-Antoina Viarda.

Viardova učebnice patrně ovlivnila několik generací francouzských čtenářů. Francouzská Národní knihovna uchovává výtisky pěti vydání z 18. století a devatenácti z období let 1800–1830. Je sporné, zda se Ranson sám učil číst z této učebnice, protože nejstarší dochované vydání pochází z roku 1763, kdy mu již bylo patnáct let. Ale jeho dopisy naznačují, že ji používal v době studií v Neuchâtelu – patrně jako příručku pro kontrolu gramatiky – a že s její pomocí chtěl vyučovat čtení své vlastní děti. Jeden její aspekt ale nemohl vystát – ultraortodoxní katolicismus autora, jasně patrný z několika textů zařazených do druhé části knihy.<sup>14)</sup> Ostervald zřejmě z knih určených pro své studenty tyto pasáže odstranil, neboť když Ranson příručku objednával, zdůraznil, že požaduje „nějaké výtisky *Principes de la lecture* od Viarda. Rád bych však měl výtisky s opravami, které jste v této knize učinil.“<sup>15)</sup> A v jednom z pozdějších dopisů zdůraznil, že objednává *Principes de lecture corrigés par les réformés*,<sup>16)</sup> tedy korigované v souladu se zásadami kalvinistické církve. Nepodařilo se mi získat tohoto „protestantského“ Viarda, ale klasická Viardova učebnice, odhlédneme-li od několika náboženských

textů zařazených do cvičení, se zdá být dobrým východiskem pro pochopení četby v 18. století.

Viard začíná nejmenší jednotkou, tedy hláskou. Ukazuje, jak se hlásky projektují do písmen, jak se spojují ve slabiky a slova, postupuje od jednoduchého k složitému a vyhýbá se všem výjimkám, aby se spojení mezi zvuky a typografickými symboly pevně vtisklo do žákovy mysli. Čtení je třeba se učit nejdříve, zdůrazňuje; psaní může přijít až později: „Celý postup spočívá ve zjednodušení zvuků a ve vynechání hláskování; jen tak se může spojování zvuků stát pro dítě pochopitelným.“<sup>(17)</sup> Viard vyžaduje jistou dávku učení z paměti, ale především se snaží přimět dítě, aby přemýšlelo: „Paměť si snadno vybaví to, co bylo několikrát přečteno. Když dítě přečte krátký úryvek, je možné mu pokládat otázky a pomoci mu text pochopit.“<sup>(18)</sup> Čtení tedy není pro Viarda pasivní činnost. Nevidí je jako mechanický proces luštění znaků, ale jako aktivní konstrukci, při níž se uplatňuje intelekt.

Přesto Viardova kniha zklame toho, kdo by v ní chtěl hledat dobové strategie pro pochopení textu. Neříká nic o výkladu textu nebo o tom, jak formulovat vlastní názor. Autor se plně soustředí na hledání smyslu ve shlucích písmen prostřednictvím cvičení, jako je toto: „Les bons livres s'impriment soigneusement. / Les mauvais livres se suppriment promptement.“<sup>(19)</sup>

Pro Viarda rozumět znamená ovládnout slova. Pokud dokáže čtenář přesně vystihnout význam nejmenších jednotek, pochopí i celé pojednání, neboť význam vychází spíše z malých sémantických jednotek než z gramatiky nebo struktury. Viard tak zůstává na úrovni slova, jako kdyby pochopení textu přicházelo samo.

Doplnil svůj výklad nějakými texty, které ale tento bod sotva osvětlí, neboť jsou poznamenány ideologickými zájmy v pozadí. Úryvky „La Salutation Angélique“ (Andělské pozdravení) a „La Confession des péchés“ (Vyznání hříchů), zařazené do cvičení, sice autor zbavil problematických slabik, ale ponechal jim jejich výrazně protireformační zápal. A další úryvky – „Blason“ (erb), „Généalogie“ (genealogie), „Politique“ (politika), „Le Monde“ (svět) – se čtou jako apologie pro politický a společenský status quo. Viard očekával, že učitelé v diskusích se svými žáky zdůrazní závažnost těchto témat: „Cílem je dát dětem jednoduchý výklad o uměních, vědách, náboženství, válce, obchodu a všem ostatním, o čem je třeba mít představy jasné a přesné. Pro dítě je nezbytné, aby se pojednalo o každém tomto předmětu zvolna a důkladně, aby mu bylo

jaksi zobrazeno před jeho očima. Vše pak vyklíčí jako semeno, které, pokud bude pečlivě pěstováno, obohatí mysl a uzraje v ní.<sup>20)</sup> Není pochyb, že máme před sebou učebnici velmi konzervativní, ale tato metafora jako by pocházela z *Emila*. Stejně jako Rousseau také Viard zdůrazňuje, že učitel musí být trpělivý a ohleduplný. Místo aby děti zahrnoval neužitečnými informacemi, měl by je raději učit v souladu s přirozeným rozvojem jejich schopností. Především by se měly učit dobru, neboť čtení je svého druhu duchovním cvičením: nevychovává jen pro literaturu, ale především pro život.

Navzdory své ortodoxnosti tak Viardova učebnice mohla zaujmout rousseauovského čtenáře. Ale stále se nedostáváme k samotnému procesu čtení. Prozatím jen zjišťujeme, že se francouzské děti v 18. století učily vyslovovat slova velmi podobně jako děti dnešní. Sám Rousseau na podobné věci neměl trpělivost. V *Emilovi* doporučil, aby se dítě učilo číst pozdě, až když je na takové učení zralé, bez umělých cvičení. „Každá metoda bude vhodná.“<sup>21)</sup> Téma četby se ale v Rousseauových textech objevuje soustavně. Byl jím doslova posedlý. Pokud dokážeme pochopit, jak je on sám chápal, můžeme se dostat dál než s Viardem a najít třetí úhel, z nějž nahlédneme na problém četby v 18. století.

Rousseau se zamyslel nad svým vlastním vstupem do světa čteného slova na prvních stránkách *Vyznání*: „Nevím, jak jsem se naučil číst; vzpomínám si jen na četbu prvních knih a na to, jak na mě působily; od té doby trvá bez přerušení moje sebeuvědomění. Po matce zůstaly nějaké romány. [Zemřela několik dní poté, co se Jean-Jacques narodil.] Četli jsme je s otcem vždycky po večeři. Zpočátku šlo jen o to, abych se na těch zábavných knihách cvičil v četbě; ale brzy mě knihy zaujaly tak živě, že jsme četli bez ustání, střídající se v předčítání, a trávili při tomto zaměstnání celé noci; nedokázali jsme přestat, dokud jsme knihu nedočetli. Když otec někdy k ránu zaslechl vlašťovky, říkal zahanbeně: „Pojďme si lehnout! Jsem dětinštější než ty.“<sup>22)</sup>

Poté, co vyčerpali zásobu románů, se pustili do svazků Bossueta, Molièra, La Bruyèra, Ovidia a Plutarcha z knihoven příbuzných Jean-Jacquesovy matky, která pocházela ze vzdělanějšího prostředí než jeho otec-hodinář. Zatímco otec ve své dílně pracoval, syn mu předčítal a společně pak o přečteném hovořili. To prudce rozněcovalo Jean-Jacquesovu fantazii, zejména když deklamoval z Plutarcha. Vžíval se do hrdinů, o nichž četl, a ve svém ženevském domově si přehrával antická dramata, jako by je v Aténách a Římě sám prožil. Když na toto období později

vzpomínal, byl přesvědčen, že jej nadsmrti poznamenalo. Na jedné straně se nikdy nenaučil rozlišovat mezi literaturou a skutečností, protože si do paměti ukládal „podivné, romaneskní představy o lidském životě; pozdější zkušenost ani úvahy mě z nich nikdy nevyhlédly“. Zároveň si pěstoval prudce nezávislého ducha. „Z této zajímavé četby a z rozhovorů, které četba podnítila mezi mnou a otcem, rostl ten svobodný a republikánský duch, ten nezkrotný a hrdý charakter, nesnášející jářmo ani služebnost, který mě po celou dobu mého života soužil.“<sup>(23)</sup>

Hrdinové Rousseauova velkého románu *Nová Héloisa* se vrhají do čtení se stejným zápalem. *Nová Héloisa* je románem v dopisech. Život v něm tak nelze oddělit od čtení, stejně jako splývá láska s psaním milostných dopisů. A milenci učí jeden druhého, jak číst, stejně jako se navzájem učí milovat. Saint-Preux nabádá Julii: „Číst málo, ale mnoho o naší četbě přemýšlet, nebo – což je vlastně totéž – o ní vespolek mnoho rozmlouvat, je prostředek, aby byla dobře strávena.“<sup>(24)</sup> Zároveň se sám od ní učí číst. Tak jako Emilův vychovatel, také Saint-Preux svou „metodu“ přizpůsobuje nezávislému úsudku své žáčky: „Vy do své četby vkládáte něco lepšího, než co v ní nalézáte, ba čilým duchem svým vytváříte z knihy čtené knihu novou, mnohdy lepší, než je první. Budeme tedy sdílet navzájem své myšlenky. Budu vám vypravovat, co o té věci mysleli jiní; a vy mi povíte, co o tom předmětu myslíte sama, a často nepochybně odejdu z hodiny více poučen než vy.“<sup>(25)</sup> Takto se Rousseau učil číst se svým otcem a sám pak podobně četl společně s Madame de Warens: „Někdy jsem četl v její přítomnosti. Dělalo mi to velkou radost; cvičil jsem se ve správném čtení. [...] Četli jsme spolu La Bruyèra; líbil se mi víc než la Rochefoucauld. [...] Když moralizovala, neuměla někdy skončit, ale já jsem ji chvílemi líbal na ústa nebo na ruce, nabýval jsem trpělivosti a její zdoluhavé výklady mě nenudily.“<sup>(26)</sup> Čtení, žití a milování byly neoddělitelné pro spisovatele, který ve své představivosti prožíval mnohem barvitější život než ve víru každodenních starostí.

Zapřisáhlý nepřítel „metody“ tak svou vlastní metodu měl: tu, kterou se naučil od svého otce. Spočívala ve „strávení“ knih tak důkladně, že se stávaly životem. Ale Rousseau nejen popisoval, jak on sám nebo jeho postavy vnímají četbu. Ovlivňoval i své čtenáře. Ukazoval jim, jak přistupovat ke knihám. Vedl je skrze texty, usměrňoval je a nutil je hrát určitou roli. Rousseau se dokonce pokoušel naučit své čtenáře, jak mají číst, a skrze četbu zasáhnout jejich vnitřní život. Tím se ale rozcházel s konvenční literaturou. Místo, aby se schovával za příběh, a taháním

za provázky rozehrával své postavy, jako to dělal Voltaire, se Rousseau sám vrhal do svých knih a očekával, že jeho čtenáři učiní totéž. Proměnil vztah mezi spisovatelem a čtenářem, mezi čtenářem a textem. Pokud dokážeme dobře pochopit tuto transformaci, můžeme si vykreslit obraz ideálního čtenáře, jak si jej představoval Rousseau, a srovnat tento ideál se skutečným jedincem, s čtenářem Jeanem Ransonem.

\* \* \*

Soustředme se na dva klíčové texty, na dvojí předmluvu k *Nové Héloise*, jejíž část věnoval Rousseau problému četby a snaze ukázat, jak je třeba tento román číst. Obě předmluvy – první stručně uvádí knihu, druhá má podobu dialogu, v němž Rousseau hájí své dílo před skeptickým kritikem – čelí námitce, kterou bylo možné čekat od jakéhokoli Rousseauova čtenáře: Jak mohl Jean-Jacques učinit něco tak hrozného jako vydat román? Dnes se to může zdát absurdní, ale v této době byly romány vnímány jako morální zlo, zejména pokud se v nich jednalo o lásce a četly je mladé dámy. A právě Rousseau, notorický bojovník proti všem vědám a uměním a jejich negativnímu vlivu na morálku, nyní bezostyšně vystavil své jméno na titulní straně nejprokletějšího z literárních žánrů – románu, a dokonce příběhu o učiteli, který svede svou žákyni a později se připojí k jejímu manželovi v *ménage à trois*!

Rousseau čelil této námitce zcela otevřeně v první větě první předmluvy: „Velkým městům je třeba divadel a zkaženým lidem románů.“<sup>(27)</sup> Toto konstatování připomnělo jeho *Dopis d'Alembertovi o představeních* (*Lettre à d'Alembert sur les spectacles*), v němž odsoudil divadla, romány a veškerou moderní literaturu, včetně děl encyklopedistů, za to, že podkopaly občanské ctnosti ve zdravých republikách, jako byla Ženeva, přestože připustil, že v dekadentní monarchické Francii mohly mít jakýsi užitek. Jak *Novou Héloisu*, tak *Dopis d'Alembertovi* napsal Rousseau v letech 1757/1758, kdy prošel velkou krizí, v jejímž důsledku se rozešel s Diderotem a kruhem „filozofů“. Ale obě knihy rozvíjejí téma korumpující povahy současné kultury, a tak odkazují na dílo, jímž se Rousseau proslavil, na *Rozpravu o vědách a umění – Discours sur les sciences et les arts* (1750). Toto téma jej znepokojovalo celý život a právě jemu musíme věnovat pozornost, pokud chceme pochopit příběh moderní Héloisy. Velký romanopisec vždy kázal proti románům. Jak mohl sám jeden napsat?

Rousseauova odpověď v předmluvách je klamně jednoduchá: „Tento román není románem.“<sup>(28)</sup> Je to soubor dopisů, které Rousseau předkládá

v roli editora, jak objasňuje podtitul a „editorovo“ jméno na titulním listu: „*Listy dvou milenců žijících v malém městě pod Alpami*. Shromáždil a vydal J.-J. Rousseau.“ Ale tato přetvářka neuspokojila nikoho, a nejméně samotného Rousseaua, jenž byl na své dílo hrdý a nemohl se ubránit tomu, aby se k němu nehlásil: „Ačkoli zde uvádím sama sebe pouze jako vydavatele, pracoval jsem sám na tomto díle a nikterak to netajím. Vytvořil jsem však vše, a je tedy celá tato korespondence pouhým výmyslem? Co vám, čtenářům z vysoké společnosti [*gens du monde*], na tom záleží? Pro vás je vše dozajista výmyslem.“<sup>29)</sup> Chráněn svou *coquetterie* Rousseau dovedně otázku obrací, od problému úlohy autora se dostává k úloze, již má hrát čtenář. Kniha se bude čtenářům z řad společenských a kulturních elit (*le monde*, výraz, který měl pro Rousseaua a další učence velmi přesný význam) zdát vyumělkovaná; ale ti, kdo ji dokáží číst nevinnými očima, v ní najdou čistou pravdu. A kam tuto pravdu Rousseau umísťuje? Tak daleko od salonů, jak je to jen možné. „Tato kniha nemá obíhat světem a hodí se málokterým čtenářům. [...] Znechutí se zajisté pobožným, rozpustilcům a filozofům.“<sup>30)</sup> Ideální čtenář musí být schopen odhodit konvence literatury stejně jako společenské předsudky. Až poté může vstoupit do příběhu, tak jak Rousseau požadoval: „Kdokoli se odhodlá číst tyto dopisy, musí se vyzbrojit trpělivostí vzhledem k jazykovým pokleskům, nabubřelému slohu, všedním myšlenkám vyjádřeným přepjatými výrazy. Musí předem ubezpečit sám sebe, že ti, kdo je píše, nejsou Francouzi, vznešení duchové, akademikové ani filozofové, ale venkované, cizinci, lidé v ústraní, lidé mladí, téměř ještě děti, pokládající ve své romantické fantazii nevinné blouznění svých myslí za filozofii.“<sup>31)</sup>

Tyto rozdíly mají sociální a politický rozměr, neboť Rousseau vnímal literaturu jako součást mocenského systému příznačného pro starý režim. Odmítal jej jako celek, odmítal *belles-lettres* stejně jako *beau monde*; a právě proto se rozešel s filozofy. V jeho očích patřili Diderot, d'Alembert a ostatní encyklopedisté do nablýskaného světa divadel a salonů. Sama filozofie se stala módou, vrcholem pařížské vyumělkovanosti; a jak se šířila za hranice Paříže, ohrožovala i dosud zdravé části společnosti. To dobře ukázalo D'Alembertovo heslo o Ženevě v *Encyklopedii*. D'Alembert se vysmál zpátečnickým puritánům, kteří nesouhlasili s Voltairovým záměrem vybudovat ve městě divadlo. V Rousseauových očích ale ukázal, že kulturní rakovina napadá poslední pevnost ctnosti, Kalvínovu – a Rousseauovu – republiku. D'Alembert tedy vlastně

odsoudil i jeho, „Jeana-Jacquesa Rousseaua, občana Ženevy“, <sup>32)</sup> a právem. Nemoc, která zachvátila jeho vlast, ohrozila i jeho samého. Nepropadal se snad hlouběji do zkaženosti každým krokem, který jej odváděl od původní nevinnosti? Nepokoušel se proniknout do velkého světa – *le monde*? A nepoužil pro vstup do něj hudbu, divadlo, literaturu a filozofii? Sám dokázal pravdivost svého vzorce kultura = zkaženost. A tak vynalezl novou kulturní formu, antiliteraturu, v níž mohl obhajovat ctnost tím, že se obracel ke čtenářům nezasaženým kulturou. Rousseau se stal v *Nové Héloise* prorokem, hovořil však jen k těm, kdo měli uši ke slyšení, tedy k těm, kdo měli oči k četbě.

*Nová Héloisa* proto vyžadovala nový způsob čtení, způsob tím účinnější, čím se čtenář nacházel dále od pařížské vysoké společnosti. „V oboru morálky není – dle mého mínění – vůbec užitečné četby pro světáky [*gens du monde*]. [...] Čím více se vzdalujeme obchodních záležitostí, velikých měst, četných společností, tím se překážky zmenšují. Je totiž hranice, kde překážky přestávají být nepřemožitelnými, a v tom případě knihy mohou mít nějaký užitek. Žijeme-li v ústraní, nečteme tak rychle a mnoho, abychom se četbou blýskali; méně knihy střídáme, více o nich přemýšlíme. Ježto pak nenacházejí tak veliké protiváhy zvenčí, působí mnohem větším dojmem vnitřním.“ <sup>33)</sup> Toto byla odpověď na Diderotovo tvrdé prohlášení, které způsobilo jeho roztržku s Rousseauem: „Jen zločinec žije sám.“ <sup>34)</sup> Rousseauova rétorika otevřela novou cestu pro komunikaci mezi dvěma osamělými bytostmi, spisovatelem a čtenářem, a pozměnila jejich úlohy. Rousseau se stal Jeanem-Jacquesem, občanem Ženevy a prorokem ctnosti. Jeho čtenáři byli mladí lidé z provincií, venkovští statkáři, ženy spoutané vymělkovanými společenskými konvencemi, řemeslníci vyloučení z vysoké společnosti – to nebylo důležité, pokud byli (nebo byly) schopni milovat ctnost a rozumět jazyku srdce.

Rousseau tedy nepožadoval od svých čtenářů, aby se změnili ve švýcarské venkovany, ale spíše aby odmítli dominantní hodnoty literatury a společnosti. Kdokoli byl ochoten číst dopisy obou milenců, tak jak si zasloužily být čteny, se musel duchovně přemístit „do podhůří Alp“, kde literární jemnosti ztrácely smysl. Dopisy nebyly napsány, aby „potěšily“ Paříž (*plaire* byla vybroušenost idealizovaná v 17. století), ale aby umožnily plnou volnost citů.

„Čtete-li je jako dílo autora chtějícího potěšit [*plaire*] nebo zakládajícího si na spisování, pak jsou hanebné. Berte je však tak, jak jsou, a posuzujte je v jejich způsobu! Dva nebo tři mladí lidé, prostí sice, avšak

citliví, baví se navzájem o záležitostech svého srdce. Nepomýšlejí nikterak na to, aby se před sebou zaleskli. Znaří se a milují se navzájem příliš, než aby se sebeláska [*amour-propre*, další Rousseauův klíčový pojem] vtírala mezi ně. Jsou dětmi; mají myslet jako dospělí? Jsou cizinci; mají psát správně? Žili dosud vzdáleni velkého světa; mohou tudíž znát svět [*le monde*] a společnost? [...] Neznají z toho všeho zhola ničeho. Umějí milovat, spojující vše se svou vášní.“<sup>35</sup>)

Listy Julie a Saint-Preuxe postrádají vybroušenost, protože jsou nefalšované. Nemají nic společného s literaturou, neboť jsou pravdivé. Tak jako hudba přenáší skutečné vášně z jedné duše do druhé – „nejsou to již dopisy, ale hymny“.<sup>36</sup>) Rousseau nabídl čtenáři přístup k tomuto druhu pravdy, ale jen pokud se dokázal vžít do hrdinů knihy a ve svém duchu se stát obyvatelem provincie, osamělým, cizincem a dítětem. Aby to mohli udělat, museli čtenáři odhodit kulturní břemeno dospělého světa a naučit se číst úplně od začátku, tak jako Jean-Jacques četl se svým otcem, jenž neváhal být „dětinštější než on“. Rousseauovské čtení tedy rozmetalo konvence, které na vrcholu klasické doby francouzské literatury ustavil Boileau; přineslo revoluční změnu vztahu mezi čtenářem a textem a otevřelo dveře romantismu. Zároveň došlo k oživení způsobu četby příznačné pro 16. a 17. století: čtení ostatním, které umožňovalo přijmout nezprostředkované Slovo boží. Rousseau požadoval, aby byl čten, jako by byl prorokem božské pravdy, a Ranson jej tak také viděl: proto důraz na náboženskou literaturu v Ransonových objednávkách nestojí v protikladu k jeho rousseauismu, ale spíše jej doplňuje. To, co odlišovalo rousseauovskou četbu od jeho náboženských předchůdců, ať už se jednalo o kalvinisty, jansenisty nebo pietisty, byly výzvy ke čtení nejpodezřelějšího z literárních žánrů, románu, jako by to bylo Písmo svaté. Tím, že tento paradox využil, Rousseau stvořil nový *le monde*.

Ale nový způsob četby s sebou nesl další paradox, který se také projevil v předmluvě k *Nové Héloise*. Rousseau trval na tom, že dopisy obou milenců jsou autentické, ale napsal je sám a využil k tomu všechny své rétorické schopnosti. Tvrdil, že jeho kniha je bezprostřední komunikací dvou duší – „jedno srdce hovoří k druhému“<sup>37</sup>) – ale skutečná komunikace probíhala mezi čtenářem a samotným Rousseauem. Tato rozporuplnost ohrožovala nově vytvořený vztah mezi autorem a čtenářem, který chtěl Rousseau zavést. Na jedné straně zpochybňoval Rousseauovo postavení tím, že z něj dělal pouhého editora, na straně druhé čtenář

příběhu pouze přihlížel, doslova jako voyeur. Jistě, podobný rozpor a zdravá dávka voyeurismu je vlastní všem románům v dopisech. Tento žánr existoval ve Francii již dlouho a jeho obliba v 18. století vzrostla díky Richardsonovi. Ale Rousseau se nemohl ukrýt za konvence žánru, neboť chtěl, aby byl jeho text neliterární a „pravdivý“. Nemohl zapřít své autorství dopisů, aniž by lhal, a nemohl připustit svou šikovnou manipulaci, aniž by oslabil účinek listů.

Tento problém se modernímu čtenáři může zdát bezvýznamný, Rousseauovi současníci jím ale byli takřka posedlí. Mnozí čtenáři *Nové Héloisy* věřili a chtěli věřit, že dopisy jsou autentické. Rousseau tuto touhu pochopil již předem. Proto se jeho sofistikovaný učenec „N“ ve druhé předmluvě neboli „předmluvě v rozhovoru“ stále vrací k otázce: „Je tato korespondence skutečná nebo vymyšlená?“<sup>38)</sup> „N“ se jí nechce vzdát, „znepokojuje jej“, jak vysvětluje.<sup>39)</sup> Tím, že „N“ dává průchod svým pochybnostem, se má v očích čtenářů zdůraznit jeho snaha paradox vyřešit, nebo spíše potlačit ve prospěch dosažení vyšší pravdy. Žádá čtenáře, aby se vzdal své nedůvěry, odvrátil se od tradičního způsobu čtení a ponořil se do dopisů, jako by to skutečně byly výlevy nevinných srdcí z podhůří Alp. Tento způsob čtení vyžadoval značnou důvěru – důvěru vloženou v autora, jenž sám protrpěl vášně svých postav a přetavil je v pravdu daleko přesahující pouhou literaturu.

V konečném důsledku tedy síla Rousseauova románu vycházela ze síly jeho osobnosti. Zahájil nové pojetí autora jako Prométhea, tak bohatě rozvedené v 19. století. Proto také v *Nové Héloise*, místo aby se ukrýval za scénou, vystoupil do popředí jeviště. V předmluvách vše vztahoval k sobě. A poté, co odmítl popřít, že mohl dopisy napsat sám, odpověděl „N“, že je editorem.

„R. [Rousseau] Skrývá se čestný muž, mluví-li k obecnstvu? Smí se odvážit dát do tisku něco, k čemu by se neodvažoval přiznat? Jsem vydavatelem této knihy a za vydavatele se také prohlásím.

N. Chcete udat své jméno? Vy?

R. Řekl jste.

N. Jakže? Uvedete své vlastní jméno?

R. Zajisté, pane.

N. Své vlastní jméno? Jean-Jacques Rousseau? Úplně vypsáno?

R. Jean-Jacques Rousseau, úplně vypsáno.“<sup>40)</sup>

Rousseau pak objasnil, že nejen hodlá přijmout plnou odpovědnost za to, co napsal, ale dodal: „Nechci být pokládán za lepšího, než jsem.“<sup>41)</sup>

Stejný postoj později zaujal ve *Vyznání*. Tím, že se vyznal ze svých morálních poklesků, zdůraznil svou poctivost a zároveň vytvořil ideálního Jeana-Jacquesa, jenž mohl promlouvat od srdce k ideálnímu čtenáři, tak jak si ho představoval ve svém textu. Autor a čtenář společně triumfovali nad vyumělkovaností literární komunikace. Právě tento metaliterární záměr, který našel konečné vyjádření ve *Vyznání*, podnítil Rousseaua, aby se jeho Jean-Jacques k *Nové Héloise* otevřeně přihlásil – neobvyklé gesto v době, kdy autoři jen zřídka uváděli své jméno u románů. Ale Rousseau nechtěl být novátorem. Chtěl skrze literaturu dosáhnout na život, svůj vlastní i život svých čtenářů.

Rousseauismus tak za svou oblibu do značné míry vděčil samotnému Rousseauovi. Hovořil k nejintimnějším zkušenostem svých čtenářů a podněcoval je, aby hledali za textem Jeana-Jacquesa. Sotva překvapí, že se ho mnozí pokoušeli osobně poznat – tolik, že potřeboval zadní vrátka, aby unikl těm, kdo jej vyhledali v jeho útočišti na Ile Saint-Pierre. Rousseau strhl bariéry oddělující spisovatele od čtenáře. Dokázal to, co doporučoval v *Emilovi*, ovládl „umění mluvit k nepřítomným a rozumět jim, umění sdílet jim do dálky bez prostředníka naše pocity, naši vůli, naše přání“.<sup>42)</sup> Rozvinul toto umění, ale jak na ně odpovídali jeho čtenáři – skuteční čtenáři, nejen ti, které si ve svém textu vysnil? Tato otázka nás vrací k Jeanu Ransonovi.

\* \* \*

Již z prvních Ransonových dopisů je jasné, že jej „l'Ami Jean-Jacques“ fascinoval stejně jako Rousseauovo dílo. Ostervald mohl díky svému postavení tišit Ransonovu zvědavost, neboť někdy jezdil obchodně do Paříže a poté, co vyslechl klepy z literárního světa, je vypsál v dopisech svému mladému příteli do La Rochelle. Ostervaldovy listy se bohužel nedochovaly, ale patrně v nich zmiňoval, že se s Rousseauem několikrát osobně setkal, neboť Ranson se nepřestával dožadovat zpráv o svém „příteli“ a byl nespokojen, pokud je nedostal. „Cože! Viděl jste přítele Jeana-Jacquesa a nic jste mi o tom nenapsal? Doufám, že jste pouze odložil podrobné líčení do dalšího listu.“<sup>43)</sup> Ranson zároveň horlivě shromažďoval Rousseauovy knihy. Přestože nadělal mnoho hluku kolem kvality tisku, nejvíc mu záleželo na jejich obsahu. „Jen jedno mi brání koupit si jich více,“ vysvětloval Ostervaldovi, „nesouhlas toho nešťastného velíkána s vydáními, která se prodávala přede dvěma nebo třemi lety. Uznával pouze první vydání, na němž se sám podílel, a to se

již drahý čas netiskne.<sup>“44)</sup> Na jaře roku 1777, kdy se Ostervald připravoval na další cestu do Paříže, mu Ranson psal: „Bezpochyby spatříte přítele Jeana-Jacquesa. Prosím, zjistěte od něj, zda bude moci pořídit dobré vydání svých děl. A zvláště vás prosím, abyste mi napsal o jeho zdraví, jakmile se vrátíte.“<sup>45)</sup> Člověk a jeho dílo v Ransonových dopisech vždy šli ruku v ruce.

Ranson také zmínky o Rousseauovi přidával ke zprávám ze svého osobního života. V červnu 1777 se mu blížila třicítka. Tehdy napsal: „Jsem si jist, pane, že Vás potěší zpráva o blížícím se konci mého mládenectví. Zvolil jsem si a získal jsem souhlas slečny Raboteauové, své sestřenice, sestry oné mladé dámy, s níž se v loňském roce oženil pan Rothes z Nantes. Je také z otcovy strany příbuznou Jarnaka ve stejném stupni jako já. Šťastná povaha této drahé bytosti spolu se všemi řádnými ohledy ve mně budí důvěru v tento svazek [zde je papír poškozen].“ Pak přímo přešel ke svému oblíbenému tématu: „Přestože jsem Vás, pane, opakovaně prosil, abyste mi zaslal zprávy o příteli Jeanu-Jacquesovi, které mě nesmírně zajímají, jste tak krutý, že o něm nepíšete vůbec nic. Neměl jste možnost jej v Paříži vidět a prohodit s ním několik slov? Zpravte mě o tom, jak nejdříve to bude možné, pokud nechcete snášet můj hněv.“<sup>46)</sup>

To, že Ranson jedním dechem zmínil svůj sňatek a svého „přítele“, nebyla náhoda. V následujícím dopise vysvětlil: „Posílám vám nejvřelejší díky za blahopřání k mému novému stavu. Má manželka byla dojata stejně jako já tím, co jste jí po mně vzkázal. Doufám, že mi nebude ztěžko splnit mou povinnost vůči této drahé ženě tak, jak radíte, a jak jsem si sám pro sebe určil. Jestliže jsem se bez žen obešel až téměř do dovršení třiceti let, přestože jsem na něžné pohlaví nikdy nepohlížel bez zájmu, jistě mi tato vystačí po zbytek mého života. Vše, co přítel Jean-Jacques napsal o povinnostech manželek a manželů, matek a otců, na mě mělo hluboký vliv. Vyznávám se vám, že mi poslouží jako zákon, ať již se budu nacházet v jakémkoli stavu.“<sup>47)</sup>

V dalším dopise, který Ranson napsal o několik měsíců později, zmínil Rousseaua jen nepřímo. V tomto dopise on sám blahopřál: „Srdečně vám blahopřeji, vám i panu a paní Bertrandovým [Ostervaldovu zeti a jeho dceři], ke šťastnému narození vaší vnučky, již nepochybně její matka bude kojít, tak jako kojila své ostatní potomky.“<sup>48)</sup> Na konci roku 1777 se Ranson dověděl, že také on se stane otcem. Připravoval se na novou zodpovědnost četbou. „Prosím, zjistěte mi, pokud to bude

možné, tu vynikající rozpravu o tělesné výchově dětí vydanou panem Ballexserdem ze Ženevy. Stanu se brzy otcem a přemýšlím o tom, jak nejlépe splnit svou povinnost.<sup>49)</sup> Z tradičního světa, kde jsou děti vychovávány podle moudrosti předávané v rámci rodiny, se dostáváme do světa doktora Benjamina Spocka, v němž děti vyrůstají podle pouček v tištěných příručkách. Ranson hledal rady především u Rousseaua, proroka kojení a mateřské lásky. V květnu 1778 s radostí oznamoval: „Má žena mě učinila otcem dcerušky, které se daří výborně a kterou její matka s velkým úspěchem kojí.“<sup>50)</sup>

Ale krátce nato se dověděl, že jeho duchovní rádce zemřel: „A tak, pane, jsme ztratili božského Jeana-Jacquesa. Zahořel jsem vůči němu nepopsatelným obdivem, poté co jsem četl jeho knihy. Jestliže mě někdy cesty zavedou do Ermenonville, neopomenu navštívit jeho hrob a možná na něm uroním několik slz. Prosím vás, povězte mi, co soudíte o tomto proslulém muži, jehož osud ve mně vždy vzbuzoval nejněžnější pocity, zatímco Voltaire často budil můj hněv. [...] Před několika lety prohlásil, že žádné z nových vydání jeho spisů není správné, ale že jsou plná lží, vynechávek a změn, dokonce i vydání Marka-Michela Reye, na nějž si hořce stěžoval. Doufám, že zanechal nějaké rukopisy, takže bude možné vydat je bez těchto prohřešků. Pokud se o tom něco dovíte, nebo o něčem jiném, co se týká Rousseaua, prosím, podělte se se mnou. Nanejvýš byste mě potěšil.“ A pak bez přerušení přicházejí rodinné novinky. „Jsme velmi dojatai, má žena i já, za laskavá slova o narození naší dcery, kterou její matka stále s velkým úspěchem kojí, aniž by cítila nejmenší nepohodlí.“<sup>51)</sup>

Ranson se o Rousseauovi zmiňoval v dlouhé řadě dopisů. Chtěl vědět vše o životě a smrti svého „přítele“. Hltal každou anekdotu, k níž se mohl dostat, srovnával jejich různé verze v *Courier de l'Europe*, *L'Année littéraire*, *Mercur de France*, v Linguetových *Annales* a dalších tiskovinách. Na stěnu své pracovny si zavěsil rytinu hrobky v Ermenonville. Kupoval chvalořeči, pamflety a dokonce i útržky rukopisů připisovaných Rousseauovi, které se na trhu objevily po jeho smrti. Sbíral také klepy, především od svého knihkupce Pavieho. Říkalo se, že Jean-Jacques byl otráven. Ale nebylo pravděpodobnější, že jej trápila žaludeční choroba, jak psal *Courier de l'Europe*? Nebo to byl důsledek utrpení, které mu přivodila ztráta rukopisu *Vyznání*? Říkalo se, že si strážce pečeti opatřil jeden výtisk a vyslyšel Jeana-Jacquesa, jak se toto dílo dostalo do oběhu, když slíbil, že je nikdy nevydá. Tereza Lavarreurová jej musela prodat za

jeho zády. Protože Jean-Jacques přestal opisovat noty, zoufale potřebovala peníze. Ale proč nikdo nepřišel a nevyvedl jej z bídy? Copak v otevřeném dopisu z února roku 1777 Jean-Jacques neslíbil, že odkáže své rukopisy komukoli, kdo mu pomůže? Renta, již Tereze vyplácel Marc Michel Rey (Ranson znal dopodrobna Rousseauovy domácí záležitosti), nestačila na holé živobytí. Možná teď, když je její manžel mrtev, zaneše Tereza Reyovi jeho rukopisy? Podle Pavieho již někteří pařížští knihkupci nabízeli *Vyznání*, kus za 15 louisdorů.

Jakým pokladem muselo být *Vyznání*! Ranson hořel touhou si je přečíst, stejně jako vše ostatní, co po sobě Rousseau zanechal. Chtěl znát všechna tajemství duše svého mistra, každou podrobnost z jeho minulosti, každý tah jeho pera, včetně záznamů melodií, které si Ranson výslovně vyžádal od Neuchâtelské typografické společnosti. Dopisy zasílané z La Rochelle do Neuchâtelu jsou plné odkazů na plány vydat všechna Rousseauova díla, neboť Neuchâtelská typografická společnost soupeřila s Ženevskou typografickou společností a několika dalšími vydavateli, kteří se chtěli zmocnit rukopisů zanechaných u markýze de Girardin a u Alexandra Du Peyrou. Rvačka o úplné vydání Rousseauových rukopisů se zvrhla v poslední zápas všech proti všem za starého režimu. Ale Ransona příliš nezajímalo, zda v ní zvítězí Ženevané, nebo jeho přátelé z Neuchâtelu, pokud bude výsledkem úplné a přesné vydání, a to co nejdříve. Chtěl především vlastnit úplného Rousseaua, přijmout jej do svého vnitřního světa a vyjádřit jej ve svém každodenním životě.

Proto se odkazy na Rousseaua dál objevovaly v jeho dopisech jako pozlátka na zprávách o jeho rodině. V září 1778 spojil dlouhou úvahu o Rousseauově smrti a posmrtném díle s úvahami o své dceři. „Z něžných citů, které ve mně má dcera probouzí, chápnu, jak štěstí dětí ovlivňuje jejich otce. Jak si přeji, abych věděl více, abych mohl své děti vyučovat, neboť žádný učitel nemůže učit s oddaností otce. Ale pokud je dokáží poučit o morálním dobru, pokud mi jen v tom splatí mou péči, budu tak činit bez oddechu. Hovořím o svých dětech, a to mám jen jednu pětiměsíční dceru.“<sup>52)</sup>

V únoru 1780 se narodil syn a další v prosinci 1782. Ranson pojmenoval prvního Jean Isaac po dědečkovi z matčiny strany, druhému dal jméno Emil. To znamenalo zásadní rozchod s rodinnou tradicí, neboť Ransonové a Raboteauové měli vždy velmi omezený výběr křestních jmen – několik Jeanů, Pierrů a Paulů mezi množstvím starozákonních jmen, oblíbených protestanty: Abraham, Isaac, Elie, Benjamin, Samuel,

Joachim.<sup>53)</sup> Malý Emil se měl stát živoucím svědectvím víry svých rodičů v Rousseauovu doktrínu vzdělávání a lidské povahy jako takové.

Jak děti postupně přicházely, oznamoval Ranson jejich narození v dopisech a doprovázel je poznámkami o jejich kojení matkou a o Rousseauovi. Byl si vědom této své dvojí posedlosti: „Omlouvám se vám, že se tak často a tak obsírně zmiňuji o Jeanu-Jacquesovi, ale rád si říkám, že nadšení, které ve mně vzbuzuje a které bylo probuzeno výlučně jeho nadšením pro ctnost, mě ve vašich očích omluví a přiměje vás napsat mi čas od času o tomto příteli ctnosti.“<sup>54)</sup> A o něco později psal o své dceři: „Jaké potěšení čerpám z toho, že vidím tyto mladé bytosti růst! A oč budu šťastnější, pokud bude dál žít a díky dobrému vzdělání budu moci co nejvíce rozvinout její přirozenou dobrotu. Jste sám otcem, pane, a tak mě jistě omluvíte za to, že zmiňuji takové podrobnosti, které by nebyly zajímavé pro muže, který otcem není.“<sup>55)</sup>

Ransonův postoj k otcovství vysvětluje množství pedagogické a dětské literatury, kterou si objednával od Neuchâtelské typografické společnosti. Tyto knihy ztělesňovaly nový přístup k dětem a novou touhu rodičů dohlížet na jejich výchovu.<sup>56)</sup> O sto let dříve napsal Charles Perrault své *Pohádky Matky Husy*, aby pobavil salonní vzdělance. Ransonovy oblíbené autorky, Madame de Genlis a Madame Leprince de Beaumont, psaly skutečně pro děti; nejen aby je pobavily, ale také aby pěstovaly jejich ctnosti. Moralistický důraz nové dětské literatury se odráží v názvech knih: *Morální bříčky neboli příběhy pro malé děti* a *Čtení pro děti neboli výběr stručných příběhů stejně tak vhodných k pobavení a k milování ctnosti*. Stejně zabarvení měly učebnice pro rodiče, například *Morální vzdělávání neboli odpověď na otázku: jak lze ovládnout mysl a srdce dítěte, aby se rozvinulo ve šťastného a užitečného dospělého?* Tyto knihy vycházely z Rousseauovského přesvědčení, že děti jsou od přírody dobré, a rozvíjely pedagogiku založenou na Rousseauovi. Mimo takové knihy vlastnil Ranson nejméně dva výtisky *Emila*. Pozoruhodné však není to, zda četl toto nebo jiné pojednání o dětech, ale že je vůbec četl. Stal se otcem tak, že četl knihy, a na knihy se spoléhal, aby ze svých dětí vytvořil Emily a Emilie.

Jeho chování ztělesňovalo nový přístup k tištěnému slovu. Ranson nečetl proto, že měl rád literaturu, ale protože hledal poučení pro svůj život a zejména rodinný život. Právě to zamýšlel Rousseau. Z Ransonových dopisů se on a jeho žena jeví jako dokonalý obraz čtenářů, jimž Jean-Jacques adresoval *Novou Héloisu*. „Libuji si v představě manželů

čtoucích společně tuto sbírku, čerpajících z ní novou sílu, aby snášeli společně svou denní práci, a snad i nové názory, aby společnou práci lépe uplatnili,“ napsal Rousseau ve druhé předmluvě. „Jak by vůbec bylo možno pozorovat obraz šťastného domácího hospodářství a nechťit napodobovat tak roztomilý příklad?“<sup>57)</sup> Právě tak si Ranson představoval svoji vlastní domácnost. Četl Rousseaua tak, jak si Rousseau přál být čten. „Má žena vám vzkazuje pozdravy,“ napsal Ostervaldovi v září roku 1780. „Díky Bohu se stále těší dobrému zdraví, stejně jako její drahé dítě, které z matčina mléka zdárně prospívá. Jeho starší sestra, velká třináctměsíční dívka, nyní ukazuje jeho vliv ve své nejlepší povaze. Ctnostný Jeane-Jacquesi! Jen tobě vděčím za tuto něžnou povinnost!“<sup>58)</sup>

Ostatní dopisy ve složce mají stejný tón – nadšený, důvěrný, sentimentální a moralizující – tón, který Rousseau ustavil pro své čtenáře, kdekoli se nacházeli, bez ohledu na jejich konkrétní životní okolnosti. Nic nemohlo být obvyčejnější, ale význam Ransonových dopisů spočívá právě v jejich obvyčejnosti. Ukazují, jak rousseauismus pronikal do každodenního světa průměrného měšťana a jak mu pomáhal orientovat se ve věcech, na nichž mu nejvíce záleželo: láska, manželství, rodičovství – velké události v malém životě a to, z čeho se život skládal všude ve Francii.<sup>59)</sup>

\* \* \*

Ransonův způsob četby je dnes nepředstavitelný. A *Nová Héloisa* se dnes vůbec nedá číst – možná ne všichni, ale zcela jistě většina „průměrných“ čtenářů moderního typu by se nedokázala prokousat šesti svazky sentimentu neoživeného ani násilím, ani explicitní sexualitou, ani něčím jen vzdáleně připomínajícím zápletku. Sentiment zahlcoval Rousseauovy čtenáře v 18. století – tisíce z nich, nejen Jeana Ransona. Tím, že budeme studovat jejich odpovědi, můžeme jeho případ zasadit do kontextu a získat širší pohled na propast, která odděluje čtenáře starého režimu od čtenářů dnešních.

Přestože máme jen málo statistik o prodeji knih za starého režimu, je jasné, že *Nová Héloisa* byla patrně největším bestsellerem století. Zájem o ni přesahoval poptávku do té míry, že knihkupci ji půjčovali, na den a dokonce i na hodinu, a za jeden svazek si účtovali 20 *sous* za šedesát minut, jak píše L.-S. Mercier. Před rokem 1800 vyšla nejméně sedmdesátkrát – patrně ve více výtiscích než kterýkoli jiný román do té doby. Jistě, nejvdělanější z učenců, posedlí přesností, jako byli Voltaire nebo

Grimm, pokládali její styl za nafouklý a její téma za nechutné. Ale obyčejní čtenáři ze všech společenských vrstev byli otřeseni. Plakali, omdlávali, zuřili, přehrávali si své vlastní životy a rozhodovali se, že budou žít lépe, a pak propukali v nový pláč. A také si vylévali srdce v dopisech Rousseauovi, jenž si je pečlivě schovával. Silný svazek svědectví se tak zachoval pro budoucnost.<sup>60)</sup>

Když se korespondencí vztahující se k *Nové Héloise* probíráme, stále slyšíme vzlykání: „slzy“, „vzdechy“ a „utrpení“ mladého vydavatele C.-J. Panckoucka; „sladké slzy“ a „extáze“ Ženevana J.-L. Bouissona, „slzy“ a „něžné výlevy srdce“ A.-J. Loyseaua de Mauléon; „tyto něžné slzy“ Charlotty Bourettové z Paříže, již samotné pomyšlení na ně znovu přimělo k pláči; J.-J.-P. Fromaget uronil tolik „sladkých slz“, že „na každé stránce se má duše rozplývala“. Abbé Cahagne četl svým přátelům jednu pasáž nejméně desetkrát a pokaždé se všichni rozplakali. „Čtenář se dusí, musí přerušit četbu a plakat, musí vám napsat, že se zalyká city a slzami.“ Četba tohoto románu přiměla J.-F. Bastida ulehnout. Téměř zešilel, nebo v to alespoň věřil, zatímco na Daniela Roguina měla četba opačný účinek: plakal tak upřímně a hluboce, že se vyléčil z vážného nachlazení. Baron de La Sarraz prohlásil, že musel číst za zavřenými dveřmi, aby se mohl dosyta vyplakat, aniž by ho vyrušovalo služebnictvo. J.-V. Capperonnier de Gauffecourt vždy četl jen několik stránek, protože jeho křehké zdraví by přílišný nával emocí mohl nenávratně poškodit. Ale jeho přítel abbé Jacques Perneti byl hrdý na to, že mu jeho robustní konstituce umožnila přečíst najednou všech šest dílů, přestože mu silně bušilo srdce. Markýza de Polignac se dostala až k Juliině smrtelné posteli v šestém dílu, pak se ale zhroutila: „Neodvážuji se vám prozradit, jaký to na mě mělo účinek. Ne, již jsem neplakala. Ale svírala mě ostrá bolest. Mé srdce bylo rozdrceno. Umírající Julie už nebyla neznámou osobou. Věřila jsem, že jsem její sestrou, její přítelkyní, její Claire. Mé pocity byly tak silné, že jsem musela knihu odložit, nebo bych byla zdrcena stejně jako ti, kdo tuto ctnostnou ženu doprovázeli v jejím posledním okamžiku.“ A pokud sejdeme po sociálním žebříčku o něco níže, musíme zmínit Charlotte de La Taille, která si mohla nad Juliiným skonem vyplakat oči a osm dní se nedokázala vzpamatovat. Zato Louis François, penzionovaný vojenský důstojník, vytušil, že se blíží hrdinčin konec, a nedokázal číst dál, přestože se bez zastávky proplakal všemi předcházejícími svazky. „Způsobil jste, že po ní šlím. Představte si tedy, jaké slzy ve mně vyvolala zpráva o její smrti. Můžete

tomu uvěřit? Tři dny jsem se neodvažoval přečíst poslední dopis pana de Wolmar Saint-Preuxovi. Věděl jsem, jak poutavá pro mě bude každá podrobnost. Ale nedokázal jsem snést představu Julie mrtvé nebo umírající. Ale nakonec jsem musel svůj odpor překonat. Nikdy jsem neproléval sladší slzy. Četba na mě měla takový účinek, že věřím, že bych v tu slastnou chvíli s radostí zemřel.“ Čtenáři ze všech společenských vrstev a ze všech koutů Evropy reagovali naprosto stejně. Jak napsal obvykle velmi rezervovaný švýcarský kritik, „po přečtení této knihy je třeba zemřít (...) nebo spíše žít a číst ji stále znovu a znovu“.<sup>61)</sup>

*Nová Héloisa* nebyla první knihou v dějinách literatury, která vyvolala takovou epidemii citů. Richardson již v Anglii podnítil návaly pláče, stejně jako v Německu Lessing. Ale Rousseau se od nich lišil tím, že své čtenáře přesvědčil, aby horoucně toužili spojit se s životy za tištěnými stránkami – s životy jeho hrdinů i s životem jeho samého. Proto Madame de Polignac, poté co se svěřila, že si mohla oči vyplakat nad osudem Rousseauem stvořených hrdinů, vysvětlila své přítelkyni, že pocítila neodolatelnou potřebu se s Rousseauem osobně setkat: „Víte, že jsem ho považovala za pouhého filozofa, vzdělaného muže, nikdy jsem neuvažovala o tom, že bych ho mohla poznat. Ale Juliin milenec, muž, jenž ji miloval tak, jak si zasloužila být milována, och, to je něco jiného. Mou první myšlenkou bylo zavolat, aby mi zapráhli koně, abych mohla jet do Montmorency a vidět jej, za každou cenu, a říci mu, jak jej jeho něžnost v mých očích povyšuje nad všechny ostatní muže, přesvědčit ho, abych mohla vidět Juliin portrét, políbit jej, pokleknout před ním a vzývat tuto božskou ženu, která nikdy nepřestala být vzorem všech ctností, ani poté, co sama svou ctnost ztratila.“<sup>62)</sup>

Přesně tak, jak Rousseau předpověděl v předmluvě, jeho čtenáři toužili věřit, že Julie, Saint-Preux, Claire a ostatní skutečně existovali. Viděli v něm Juliina milence, nebo alespoň někoho, kdo musel prožít všechny vášně svých postav. Jinak by je přece nedokázal tak přesvědčivě vylíčit. A proto mu psali, posílali mu své vlastní dopisy, aby jej ujistili, že také oni prožili ve svých vlastních životech, jakkoli obyčejných, stejné emoce, a že jejich pocity se shodovaly s jeho – jedním slovem, že mu rozumí.

Tyto dopisy Rousseauovi jsou logickým vyústěním jeho románu v dopisech. Tím, že mu posílali dopisy, poskytovali jeho čtenáři ujištění, že jeho zpráva se k nim dostala, že přešla přes tištěné stránky z jeho duše do jejich. „Zdá se mi, že si nemohu s vámi vyměňovat myšlenky, aniž bych byl naplněn vaším duchem,“ psal mu Louis François. „Sotva jsem

žil tak ctnostně jako Julie, ale duch Saint-Preuxův zcela vešel do mého. A Julie v hrobě! Pak už jsem neviděl nic než děsivou prázdnotu přírody. Mýlím se, když říkám, že se vám nikdo na světě nevyrovná? Kdo jiný než velký Rousseau by své čtenáře dokázal takto ohromit? Kdo jiný pozvedá své pero tak mocně, že jeho duše přechází do duší druhých?“ Stejně pocity zachvacovaly i čtenáře velmi střízlivé, například protestantského kazatele Paula-Clauda Moultau: „Ne, pane, nemohu již déle mlčet. Přemohl jste moji duši. Je přeplněná k prasknutí a musí se o své utrpení podělit s vámi. Ach Julie! Ach Saint-Preuxi! Ach Claire! Ach Eduarde! Na jaké planetě žijí vaše duše a jak se s nimi může spojit duše má? Jsou potomky vašeho srdce, pane, neboť pouze vaše mysl by je nestvořila takovými, jací jsou. Otevřete mi toto srdce, abych mohl rozjímat o živoucích vzorech postav, jejichž ctnosti mě přiměly ronit tak sladké slzy.“

Samozřejmě je třeba brát s rezervou přecitlivělý dobový styl, ale mnoho z těchto dopisů působí autenticky. Jistou madame du Verger ze zapadlého provinčního městečka přimělo k napsání listu neodolatelné nutkání zjistit, zda jsou Rousseauovy postavy skutečné. „Mnozí z těch, kdo četli vaši knihu a diskutovali o ní se mnou, tvrdí, že to je pouze váš důmyslný výmysl. Nemohu tomu uvěřit. Pokud ano, jak by mohlo pomýlené čtení zrodit ty pocity, s nimiž jsem knihu četla? Snažně vás prosím, pane, prozradte mi. Žila Julie skutečně? Je Saint-Preux ještě naživu? V jaké zemi na tomto světě pobývá? Claire, sladká Claire, následovala svou přítelkyni do hrobu? Pan de Wolmar, mylord Eduard, všechny tyto postavy, jsou pouze výplodem představitosti, jak se mě někteří snaží přesvědčit? Pokud tomu tak skutečně je, jaký svět to obýváme, že je v něm ctnost pouhou představou? Šťastný smrtelníku, snad jste to jen vy sám vše prožil a zakusil.“

Ale tato žena se především chtěla setkat s Rousseauem: „Nehovořila bych k vám takto svobodně, kdyby mi vaše myšlenky již nebyly známy z vašich děl. Mimo to chci říci zcela upřímně, že pokud byste se rozhodl dobývat, vaše vítězství je předem zajištěno.“<sup>63)</sup>

Výzva ke svádění zaznívá z mnoha dopisů Rousseauových obdivovatelů. Kdo mohl lépe rozumět lásce než Juliin milenec, nebo alespoň stvořitel? Ženy se mu v dopisech vrhaly k nohám, putovaly do jeho útočiště v Montmorency. Marie-Anne Alissan de La Tour se vžila do Julie, zatímco její přítelkyně Marie-Madelaine Bernardoni převzala roli Claire a společně zaplavovaly Rousseaua dopisy tak přesně vyladěnými, že jim brzy začal hrát Saint-Preuxe a vzájemná korespondence trvala několik

let.<sup>64)</sup> Rousseau později s jistým uspokojením poznamenal ve *Vyznání*, že „pocity literátů byly různé, ale společnost byla zajedno; a zvláště ženy se opojily jak knihou, tak i autorem do té míry, že i ve vysokých kruzích bylo málo žen, které bych nedobyl, kdybych se o to pokusil“. Vyprávěl také, jak jistá velká dáma začala knihu číst po večeři, zatímco ji oblékali na ples. O půlnoci si stále ještě četla, avšak poručila, aby jí zapráhli koně. Po dvou hodinách jí sloužící připomněli, že kočár čeká, ale ona pokračovala v četbě. Ještě ve čtyři hodiny horlivě četla. Hodinky se jí zastavily, proto si zazvonila na služebnictvo, aby zjistila, kolik je hodin – a rozhodla se poslat koně do stájí, nechala se odstrojit a strávila zbytek noci vášnivým splynutím se Saint-Preuxem, Julií a Jeanem-Jacquesem.<sup>65)</sup>

*Nová Héloisa* je samozřejmě příběhem o lásce, ale byla to láska k ctnosti, z níž se vyznávali Rousseauovi čtenáři, když se pokoušeli vysvětlit emoce probuzené četbou. „Rád bych vás objal a stiskl v náručí,“ psal řadový daňový výběřčí Jean-Joseph-Pierre Fromaget. „Musím vám vyjádřit své poděkování, pane, za potěšení, které jste mi dal, za všechny sladké slzy, které mě Saint-Preux, Julie a Madame D'Etange přinutili prolít. Rád bych se stal jakoukoli z těchto postav. Na každé stránce se má duše rozplývala: Ach! Není ctnost překrásná?“<sup>66)</sup> Mnozí čtenáři se pokoušeli oslovit jej svými dopisy, protože cítili potřebu se mu vyznat, stejně – jak byli přesvědčeni – jako se on vyznával jim, nepřímo skrze dopisy v *Nové Héloise* a předtím, než se jeho duše zcela odhalila ve *Vyznání*. Toužili se mu svěřit, jak se ztotožňují s jeho postavami, jak také oni milovali, hřešili, trpěli a znovu se vraceli k ctnosti uprostřed zkaženého a nechápajícího světa. Věděli, že tento román je pravdivý, neboť jeho poselství četli ve svých životech.

Anonymní čtenář ze zámoří vysvětlil, že svou Julii musel zanechat ve Francii. Zatímco plakal nad stránkami *Nové Héloisy*, jeho vlastní život se mu rozvíjel před očima a on cítil mocné nutkání „obejmout vás a natisíckrát vám poděkovat za sladké slzy, které jste mě přiměl vyronit“. Mladá žena psala, že se s Rousseauovými postavami může ztotožnit, na rozdíl od hrdinů jiných románů, které četla, protože nezaujímají přesné společenské postavení, ale spíše představují obecný způsob myšlení a cítění, jež každý může vztáhnout na svůj vlastní život, a tak se stát ctnostnějším. Upjatý Ženevan, odsuzující všechny romány, se navzdory svým zásadám nechal unést: „Vyznávám se, že jsem při čtení v sobě cítil všechny pocity vyjádřené v těchto dopisech a stával jsem se postupně Julií, Wolmarem, Bomstonem, často Claire, avšak zřídka Saint-Preuxem,

s výjimkou první části. “Pancoucke se uchopil pera ihned poté, co odložil knihu, hnán touhou povědět vše – ačkoli neměl mnoho co říci (jeho spekulace ve světě tisku teprve začínaly a dosud ani nesnil o možnosti ovládnout trh s Voltairovým dílem): „Vaše božská díla, Mistře, jsou všespalujícím ohněm. Vstoupila do mé duše, posílila mé srdce, osvětila moji mysl. Po dlouhou dobu můj rozum, vydaný lživým iluzím neuváženého mládí, byl ztracen v hledání pravdy. Hledal jsem štěstí, a to mi unikalo. [...] Studium některých moderních autorů potvrdilo mé úvahy a byl jsem již ve svém srdci zcela ničemný, aniž bych ještě udělal něco, co by mě přimělo se zardít. Potřeboval jsem boha, a mocného boha, aby mě odtáhl od okraje propasti, a vy, pane, jste tím bohem, který provedl zázrak. Četba vaší *Héloisy* dokončila, co vaše jiná díla již začala. Kolik jen jsem nad ní prolil slz! Jaké vzdechy a utrpení! Jak často jsem viděl svou vlastní vinu. Od chvíle, kdy jsem přečetl vaši požehnanou knihu, hořím láskou k ctnosti, a mé srdce, které jsem pokládal za vyčerpané, buší silněji než kdy jindy. Znovu mě ovládly city: láska, soucit, ctnost, sladké přátelství navždy ovládly mou duši.“<sup>67)</sup>

Znovu a znovu se čtenáři vrací k jednomu tématu. Jean-Jacques je přiměl lépe chápat význam jejich vlastních životů. Chybovali stejně jako Julie a Saint-Preux, ale ve svých srdcích vždy milovali ctnost a nyní se jí hodlali zcela oddat – ctnost nikoli abstraktní, ale její domácí variantu, kterou mohli zapracovat do tkaniva svých rodinných životů. M. Rousset, B.-L. de Lenfant de la Patrière, A.-L. Lalive de Jully četli, plakali a rozhodovali se vzít svůj život pevně do svých rukou. Paní F.-C. Constant de Rebecque se naučila milovat svého manžela, neboť si ho představovala jako Saint-Preuxe a sebe jako Julii. A J.-L. Le Cointe spatřil svou rodinu v novém světle: „Jsem hluboce oddán své mladé ženě a od vás jsem se poučil, stejně jako ona, že to, co se nám zdálo být pouhou příchýlností založenou na zvyklostech společného života, je ve skutečnosti nejněžnější láskou. Ve věku osmadvaceti let jsem otcem čtyř dětí a budu se řídit vašimi lekcemi, abych je zformoval v muže – ne v takové, jak vidíte všude kolem sebe, ale takové, jaké vidíme pouze ve vás.“<sup>68)</sup>

Bylo by chybou odmítnout takové výlevy jako pouhé fandovství, přestože sama představa spisovatele zaplavovaného dopisy od neznámých obdivovatelů byla významnou novinkou, součástí nového kultu spisovatele, který Rousseau pomáhal vytvořit. Jakkoli se tyto dopisy mohou dnes zdát naivní a sentimentální, dokazují účinnost Rousseauovy rétoriky přede dvěma staletími. Jeho „fanoušci“ jej četli tak, jak on sám

chtěl být čten, a stavěli se do úloh, které po nich v předmluvách požadoval. „Pravdou je, pane, že si nemyslím, že na zemi najdete čtenáře, který by vás byl hoden více než já,“ psal A.-J. Loyeseau de Mauléon. „Ve vaší knize není jediný popis, jediný cit, jediný odraz, jediná zásada, která by neodpovídala mému nešťastnému údělu.“ Čtenáři tím, že popisovali, jak potlačovali svůj kritický instinkt, se identifikovali s postavami a nechávali přes sebe přelévat vlny emocí, vědomě nebo nevědomky parafrázovali instrukce v Rousseauových předmluvách. Jeden obdivovatel vysvětlil, že byl tak pohnut Juliiným příběhem, že ví, že je pravdivý; jen pro bezcitnou sofistikovanost velkého světa může být „výmyslem“. Jiný reprodukoval téměř doslova morální argument předmluvy, když dospěl k závěru: „Cítím se lepším člověkem od té chvíle, kdy jsem dočetl váš román, který, doufám, není románem.“ A třetí doslova prohlásil: „Vaše kniha na mě měla účinek, jaký jste předpověděl ve své předmluvě.“<sup>69)</sup>

Záplavu slz, uvolněnou v roce 1761 *Novou Héloisou*, nemůžeme prohlásit za jednu z mnoha vln preromantické sentimentality. Byla odpovědí na novou rétorickou situaci. Čtenář a spisovatel se scházeli prostřednictvím potíštěných stránek a oba na sebe brali ideální podobu, získanou z textu. Jean-Jacques otevřel svou duši pro ty, kdo ho četli správně, a jeho čtenáři cítili, že se jejich vlastní duše pozvedají nad nedokonalost jejich každodenního života. Díky kontaktu s „přítelem Jeanem-Jacquesem“ našli odvahu uchopit své vlastní životy do svých rukou, jako manželé, rodiče a občané, tak jako to o několik let později učinil Ranson, poté co Rousseaua začal číst.

\* \* \*

Ranson tedy nebyl výjimkou. Jeho dopisy Ostervaldovi z let 1774–1785 se nesou ve stejném duchu, jenž se projevoval horizontálně, pokud můžeme použít tato slova, v dopisech zaslaných v roce 1761 Rousseauovi. Obě dimenze se navzájem doplňují a naznačují, že rousseauovský styl čtení byl v předrevoluční Francii důležitý. Jak důležitý? Není možné to přesně změřit, ale může stát proti hlavní hypotéze – vlastně jediné generalizaci – nového oboru dějiny četby: tedy že v Evropě na konci 18. století proběhla „čtenářská revoluce“.

Tato představa, formulovaná Rolfem Engelsingem a dalšími německými badateli, rozděluje vývoj čtení na dvě fáze.<sup>70)</sup> Od renesance přibližně do roku 1750 Evropané četli „intenzivně“. Měli přístup jen k několika málo knihám – Bibli, zbožné literatuře, případně k nějakému

kramářskému tisku nebo almanachu – a četli je dokola, znovu a znovu, v duchu o nich přemýšleli nebo je sdíleli s členy své rodiny a s dalšími během společné práce (*Spinnstube, veillée*). Ve druhé polovině 18. století začali vzdělaní lidé číst „extenzivně“. Hltali velké objemy tištěného materiálu, především románů a časopisů, což byly žánry oblíbené ve čtenářských společnostech a klubech (*Lesegesellschaften, cabinets littéraires*), houfně zakládaných v městských centrech. Každý text se nyní četl jen jednou, pro zábavu; pak čtenář spěchal k dalšímu.

Rozdíl mezi intenzivním a extenzivním čtením může zdůraznit kontrast mezi chováním čtenářů před pěti sty lety a dnes, ale pomůže nám, když bod zlomu umístíme na konec 18. století? Ne, pokud je Ransonův případ alespoň trochu typický. Jistě, Ranson také četl mnoho románů a časopisů, a někdy je četl spolu s přáteli způsobem připomínajícím německé *Lesegesellschaften*. V roce 1774 poznamenal v dopise Ostervaldovi: „Nordingh, který se mnou čte různé časopisy, mě požádal, abyste mu je přestal posílat, protože ty, které dostávám já, stačí pro oba.“<sup>71</sup>) Ale taková četba nevylučovala intenzitu. O sedm let později Ranson napsal, že omezuje počet předplacených časopisů, aby mohl číst ještě intenzivněji. „Musím říci, že jsem zahlcen časopisy, které mi berou čas na skutečnou četbu; místo abych zvyšoval počet těch, které dostávám, dělám vše pro to, aby jich bylo méně.“<sup>72</sup>) Ranson sice projevoval zvláštní zájem o současné romány, to ale neznamenalo, že odmítal klasiky nebo že četl velikány francouzské literatury překotně a pouze jednou. Napsal, že má rád Merciera a *Tableau de Paris*, „ale nemohu mu odpustit jeho slova o Racinovi, božském básníkovi, jehož čtu stále znovu a vždy v něm najdu nové kouzlo.“<sup>73</sup>) Sotva by se našel soustředěnější čtenář než Ranson, a jeho četba byla tím intenzivnější, čím více četl. Pokud to něco ukazuje, pak „čtenářskou revoluci“ naruby.

To, že Ransonův způsob čtení nešel proti hlavním trendům jeho doby, můžeme zjistit z německého protějšku Viarda, z jeho *Umění číst knihy* (*Die Kunst Bücher zu lesen*) z roku 1799. Tuto učebnici čtení napsal Johann Adam Bergk, který by mohl být ztělesněním „revoluce v četbě“, pokud vůbec nějaká existovala. Místo aby se spokojil s problémy výslovnosti jako Viard, předložil Bergk plnohodnotné „umění číst“. Začal radami, jak fyzicky přistupovat ke knihám. Nikdy nečtete ve stoje nebo po jídle. Omyjte si tvář studenou vodou a vyjděte ven, kde můžete číst v lůně přírody – a nahlas, neboť zvuk čteného usnadňuje pronikání idejí. Ale nejdůležitější je správné duchovní rozpoložení. Místo abychom

pasivně odpovídali na text, měli bychom se do něj ponořit, pochopit jeho význam a aplikovat jej na svůj vlastní život. „Musíme vztáhnout vše, co čteme, ke svému ‚já‘, uvažovat o všem ze svého osobního pohledu a nikdy neztratit ze zřetele, že studium nás činí svobodnějšími a nezávislejšími a že by nám mělo pomoci nalézt útočiště pro vyjádření našeho srdce a mysli.“<sup>(74)</sup> Bergk připisoval tento koncept četby Jeanu-Jacquesu Rousseauovi. Rousseauovi také věnoval klíčovou kapitolu a citoval na titulní straně svého díla právě ty řádky z *Nové Héloisy*, které tolik znamenaly pro čtenáře, jako byl Ranson: „Číst málo, ale mnoho o naší četbě přemýšlet, nebo – což je vlastně totéž – o ní vespolek mnoho rozmlouvat, je prostředek, aby byla dobře strávena.“<sup>(75)</sup> Tato představa se dobře doplňuje s Viardovým důrazem na četbu jako morální přípravu pro život. A je pravda, že četba, tak jak byla představována v učebnicích, po níž volal Rousseau a kterou prožíval Ranson, se v podstatě shodovala; ale nebyla to „revoluce ve čtení“ v Engelsingově podání.

Krátce řečeno se mi zdá, že se žádná taková revoluce nekonala. Ale změnily se reakce čtenářů konce 18. století na texty. Kolika čtenářů? A na kolik textů? Na kvantitativní otázky sotva najdeme odpověď. Můžeme jen prohlásit, že se kvalita čtení široké, ale nezměřitelné veřejnosti na konci starého režimu změnila. Přestože tuto změnu připravovalo mnoho spisovatelů, připsal bych ji na prvním místě rozmachu rousseauismu. Rousseau učil své čtenáře „strávit“ knihy tak důkladně, že byla literatura absorbována životem. Rousseauovští čtenáři se zamilovali, ženili, vdávali a vychovávali děti tak, že sami sebe promítali do textu. Samozřejmě nebyli prvními, kdo dramaticky reagovali na přečtené. Četba samotného Rousseaua ukazovala vliv intenzivní, soukromé zbožnosti jeho kalvinistických kořenů. A i jeho čtenáři patrně aplikovali starý styl náboženské četby na nový materiál, především na román, jakkoli se s ním v dřívější době zdál nekompatibilní. Jistě, můžeme v takovém chápání četby hledat předzvěsti reakcí čtenářů na Nietzscheho nebo Camuse, nebo dokonce na populární psychologii dneška. Ale hledat paralely k rousseauovskému způsobu čtení v jiných dějinných obdobích znamená potlačovat jeho specifčnost a otupovat jeho význam. Ranson a jeho současníci patřili ke zvláštnímu druhu čtenářů, který se zrodil v 18. století a začal odumírat v době paní Bovaryové. Rousseauovští čtenáři předrevoluční Francie se vrhali do textů s vášní dnes stěží představitelnou, která je nám stejně cizí jako vikinská vášeň pro loupeživé výpravy nebo balijský strach před démony.

Pokud bych měl tento styl čtení zařadit do obecného kontextu, umístil bych je na půl cesty mezi četbu k potěšení (*plaire*) konce 17. století a zábavnou četbu (*distraine*) konce 19. věku. Ale toto schéma je příliš zjednodušené. Nenechává žádný prostor pro ty, kdo četli, aby dosáhli nebes, aby pochopili zákony přírody, aby zlepšili své mravy nebo, později, aby se naučili opravit rádio. Čtení nabývalo příliš mnoha forem, aby bylo možné je shrnout do jediné vývojové linie. Ale jeho rousseauovskou variantu můžeme nahlížet jako specifický historický fenomén. Neměli bychom ji směšovat s četbou dnešní doby, neboť čtenáři za starého režimu žili v mentálním světě, který je dnes téměř nepředstavitelný.

Potřeba představit si téměř nepředstavitelné a zachytit rozdíly v tom, jak lidé konstruovali svůj svět, nás přivádí zpět k Jeanu Ransonovi. Musím na samý závěr konstatovat, že jej pokládám za ukázkový příklad, neboť byl přesně tím „druhým“, k němuž se obracelo Rousseauovo psaní. Ztělesňoval jak ideálního čtenáře, vysněného v knize, tak reálného čtenáře, který tuto knihu kupoval. Spojení obou úloh v jedné osobě dokazuje efektivitu Rousseauovy rétoriky, jeho schopnost otisknout se do životů svých čtenářů. A Ranson svou schopností absorbovat texty tak, jak jej to Rousseau naučil, stvrzoval nový vztah mezi čtenářem a tištěným slovem. Spisovatel a čtenář společně změnili způsob komunikace, daleko překročili hranice literatury a poznamenali několik generací revolucionářů a romantiků.